

В. В. Кириченкокандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ЕВОЛЮЦІЯ ЯВИЩА ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

У статті розкривається суть поняття інформаційне суспільство та його науково-методологічна еволюція. Аналізуються роботи авторів із різних галузей знань, які розкривають механізми появи нового типу суспільних відносин, пояснюють закономірності його функціонування, визначають роль інформації в процесі соціальної взаємодії. Також звертається увага на глобалізацію як один з основних чинників появи інформаційного суспільства, вказується на основні проблеми глобалізації: критичне збільшення знань, масову публічність та включення особистості в чужий для неї інформаційний контекст. У статті здійснюється теоретичний аналіз проблеми виникнення інформаційного суспільства в контексті загальносвітової глобалізації. Проводиться аналіз основних першоджерел із цієї проблеми й окреслюються центральні ідеї, які лежать в основі особистісного світосприйняття людини в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: інформаційне суспільство, соціальний досвід, глобалізація, особистісне світосприйняття, картина світу.

Постановка проблеми. Поява інформаційного суспільства є логічним продовженням тривалої історії еволюції людської популяції. Історія суспільного розвитку – це історія людського бажання перетворити цей світ за «своїм образом та подобою», адаптувати його під себе – а значить, глибинно дослідити й описати. Неминучість суспільної трансформації під впливом постійного катастрофічного збільшення інформації передбачали Е. Беламі («Погляд назад» (1888 р.), «Майбутній вік» (1891 р.)), Ф. Бекон («Нова Атлантида» (вид. 1978 р.)), М. Вебер («Господарство і суспільство» (вид. 1998 р.)), Ю. Габермас («Теорія комунікативної дії» (вид. 1993 р.)), В. Вернадський («Філософські думки натураліста» (вид. 1988 р.)), «Декілька слів про ноосферу» (1944 р.)), О. Шпенглер («Захід Європи» (вид. 1998 р.)) [4; 1; 7–9; 21]. Концептуальні уявлення про соціально-психологічні закономірності організації інформаційного суспільства закладені в роботах Д. Белла («Соціальні рамки інформаційного суспільства» (1986 р.)), З. Бжезінського («Велика шахівниця» (1998 р.)), У. Липмана («Громадська думка» (2004 р.)), Е. Тофлера («Шок майбутнього» (2002 р.), «Третя хвиля» (2004 р.)) [3; 16; 18; 19]; порушується проблема еволюційної нездатності людини сприймати й обробляти інформацію, кількість якої кожного року збільшується в рази. Досліджуючи окремі аспекти інформаційних відносин, вони передбачали появу суспільства, центральним елементом якого є інформаційні зв'язки, за допомогою яких відбуваються взаємовідносини між усіма його учасниками.

Суперечливим до цього часу є авторство поняття «інформаційне суспільство», хоча одно-

значно, що основна ідея без термінологічного оформлення належить Данієлю Белу. Український науковець О. Мельник, посилаючись на дослідження різних років, зокрема, апологетів концепції «інформаційного суспільства», доходить висновку, що авторство належить професору Токійського університету Юдзіро Хаясі (Yūjirō Hayashi), який вживав його на початку 60-х рр. у своїх доповідях на означення нового типу суспільних і економічних взаємовідносин. Проте поняття було лише популяризоване ним, а першовідкривачем концепту «інформаційне суспільство» є професор Прингстонського університету Фріц Махлуп (Fritz Machlup), який вживав поняття у своїх роботах на означення необхідності організації інформаційних потоків для збереження конкурентоспроможного виробництва [17].

1958 р. Ерік Фром взяв участь у передачі відомого американського журналіста та телеведучого Майка Волеса «The Mike Wallace Interview». Під час інтерв'ю він окреслив основні особливості американського суспільства, які можна екстраполювати на інші сучасні соціальні утворення. Сучасне суспільство «споживачів» потрапило в пастку ринкових відносин. Сучасна людина приречена на щоденне споживання товарів, зокрема й інформації, яка в нашому суспільстві деякою мірою прирівнюється до основних життєво важливих продуктів. Сучасна людина звикла щоденно споживати інформацію різного змісту та різної якості, інколи сам процес споживання починає переважати над змістом завдань, з якими він пов'язаний. 1966 р. П. Друкер, американський економіст австрійського походження, запропонував поняття

«суспільство знань» (“knowledge society”) та «інформаційний працівник» (“knowledge worker”), які розкривали суть суспільства, центральним елементом якого є інформація. Кожен член інформаційного суспільства має володіти базовими компетенціями, які допомагають обробляти інформацію. Суть прогресу зміщується з накопичення знань до накопичення їх носіїв (збільшення кількості). Водночас виникає необхідність контролю за знаннями та їх поширенням, а отже, створення потужної контрольованої інформаційної мережі. У суспільстві знань стираються фізичні кордони світу, та на перший план виступає показник обмеження чи доступу до інформаційного контенту. На новий план виходить загальносвітова війна за ресурси: знання та люди (які володіють знаннями) є більш ціннішими, ніж земельні ресурси та корисні копалини (для ілюстрації можна оцінити сукупний валовий внутрішній продукт (далі – ВВП) Росії й Японії). Елвін Тофлер у своїй «Третій хвилі» вказує на те, що інформація зменшує потребу в сировині, цінність останньої поступово втрачається навіть на тлі постійного зростання загальносвітових потреб. Знання надають ресурсу нової якості. На глобальному ринку праці працівник, який володіє інформацією та знаннями, є ціннішим за того, хто ці ресурси добуває або накопичує.

Маршал Мак-Люен свого часу спрогнозував появу інформаційного суспільства через збільшення друкованих видань і доступності друкарства для громадськості (основними акцентами були видозміна друкарства та поява цифрової преси). У роботі «Розуміння медіа» (вид. 1994 р.) він диференціює медіа на так звані «гарячі» та «холодні», які відрізняються ступенем долучення суб'єкта до інформаційної діяльності: перші передбачають пасивне сприйняття інформації, яка швидко поширюється мережею та формує однозначне ставлення в пересічних громадян, другі ж розраховані на поступове споживання контенту та його групове обговорення [22]. Зазвичай після перегляду новин на телебаченні в пересічних громадян формується однакове ставлення до подій, які були висвітлені; водночас після прочитання книги в громадськості складається індивідуальне уявлення про сюжет, головних героїв і задум автора.

Мета статті – зробити теоретичний аналіз проблеми виникнення інформаційного суспільства в контексті загальносвітової глобалізації. Проаналізувати основні першоджерела із цієї проблеми й окреслити центральні ідеї, які лежать в основі світосприйняття особистості в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Еволюція людства, як і інших живих організмів, пов'язана з розвитком здатності сприймати, акумулювати і відтворювати інформацію. Це дозволяє

людині зберігати адаптивні властивості, необхідні, передусім, для виживання в цьому світі, а вже в подальшому – для його перетворення. Зникнення цієї здатності або неспроможність оперувати величезними масивами інформації може бути причиною зникнення людства (І. Шкловський «Всесвіт, життя, розум» (1987 р.)) [20]. У роботі «Філософські основи інформації» Л. Яроцького та Л. Левченко (2007 р.) здійснюється теоретико-методологічна концептуалізація ідеї інформаційної першопричинності будь-якого соціального, культурного, економічного, біологічного, фізико-хімічного явища [15]. Порушується проблема «верховенства інформації», яка дає можливість крізь призму еkleктичного узагальнення природничих і гуманітарних наук дати відповідь на запитання: чому людству як біологічному та соціальному виду життєво необхідно зберігати, реагувати (декодувати) та виробляти інформацію?

Формування картини світу сучасної особистості відбувається в умовах тотальної інформатизації, яка спричинена тенденціями світової спільноти до загальносвітової інтеграції. Глобалізація – це процес загальносвітового об'єднання з метою спільного вирішення нагальних проблем, об'єднання на основі спільних інтересів, створення середовища, комфортного для життєдіяльності людей, які підтримують спільні норми та цінності. Збільшення території співіснування та формування спільної культури, яка містить елементи більшості з тих, які становили її основу, неминуче приводить до збільшення частки інформації та знань, які необхідно засвоїти в процесі соціалізації пересічній людині. На сучасному етапі суспільного розвитку пересічна людина переживає глобалістичний шок, пов'язаний із постійним змінами кордонів соціокультурної ідентифікації (У. Бек «Що таке глобалізація» (вид. 2001 р.)) [1]. Для того щоб зрозуміти «хто ми», пересічній людині потрібно окреслити коло тих, кого позначає поняття «вони», а оскільки в інформаційному суспільстві соціальні ідентифікатори є нестійкими елементами, вона постійно «моніторить ситуацію», щоб її світосприйняття було в контексті загальногрупового схвалення та прийняття. У процесі групового консолідування-диференціювання відбувається дифузне розчинення ідентичності, а отже, неможливою є чітка світоглядна позиція людини в глобальному світі: вона не може відповісти на питання «хто я?» та «хто ми?».

На початку ХХ ст. порушується проблема суспільних змін під впливом глобалізації, зокрема, основна частина досліджень і теоретичних узагальнень стосується проблеми психологічної готовності до життєдіяльності в інформаційному світі. Появою інформаційного суспільства є початок виразного домінування так званого четвертого сектора економіки, після промисловості, сіль-

ського господарства та сфери послуг (Д. Белл, В. Іноземцев) [3; 12; 13]. Причому в частковому співвідношенні домінуючою порівняно з капіталом і працею є інформація як основа будь-якої життєдіяльності цього суспільства. Комунікація стає основою життєдіяльності будь-якого суспільства, вона перетворюється з опосередковуючої й обслуговуючої на провідну активність цивілізованого суспільства. У зв'язку з цим постає питання спроможності сучасної людини (у деяких випадках – еволюційної здатності) здійснювати багаторівневу комунікацію, оперуючи велетенськими масивами інформації. Зростаючі темпи змін змушують нас стикатися з великою кількістю ситуацій, в яких особистий досвід не може бути використаний. Тому виникає необхідність формування нової форми суспільного устрою: інформаційного суспільства, де центральним елементом є знання, акумульовані колективним суб'єктом соціальних відносин у процесі культурного філогенезу. У процесі соціалізації відбувається поступове включення людини в соціальне інформаційне середовище, де вона черпає знання, які не є частиною її безпосереднього досвіду, а належать якомусь «ми». Отже, основним джерелом формування картини світу в сучасному інформаційному середовищі є знання, які не пов'язані з особистим досвідом суб'єкта. Однією з характерних рис інформаційного суспільства є панування досвіду «ми» над досвідом «я». Картина світу звичайної людини базується на стереотипах соціального сприйняття, які належать до досвіду «ми». Особистий досвід повинен відповідати груповому, інакше він не входить у систему картини світу людини або «видозмінюється» так, щоб їй відповідати. Як і в будь-якій соціальній системі, в інформаційному суспільстві є міжгрупова поляризація. Групове співтовариство, яке виконує функцію противаги («ворога», «конкурента», «інакомислячих», «противника», «опонента»), є носієм антидосвіду, який не інтегрується в картину світу, але все-таки є

його частиною як еталон того, чого не має в ньому бути [14] (В. Кириченко).

Картина світу пересічної особистості формується в процесі вирішення особистістю таких завдань, які зумовлюють характер і спосіб інтеграції досвіду у вигляді знань і світоглядних переконань в індивідуальну модель світу (рис. 1).

I етап взаємодії з інформацією передбачає ідентифікацію суб'єкта мовлення та визначення його рольової диспозиції. Процес ідентифікації відбувається в певному соціокультурному контексті, який накладає свій відбиток на те, хто в момент мовлення може виражати суспільно прийнятну та суспільно значущу думку. Сприйняття особистістю інформації відбувається в історичному, суспільному, рольовому та ситуативному контексті.

II етап передбачає ідентифікацію власної рольової позиції та встановлення зв'язків з адресатом. Перебуваючи в системі стосунків «ми», адресат намагається максимально інтегрувати отримані знання у власну картину світу; ставлення до дійсності може змінюватися залежно від того, в якій системі стосунків перебувають мовець і адресат – «ми» чи «вони». Пересічна особистість орієнтується, передусім, на загальногрупову модель сприймання, яка підпорядковує собі інтерпретаційні схеми аналізу отриманої інформації.

III етап. На цьому етапі відбувається інтеграція отриманого досвіду в картину світу особистості. Усі отримані знання стають частиною «я» та «ми», або входять у систему «вони», яка складає основу антикартини світу. Ми диференціюємо два способи інтеграції знань в індивідуальну свідомість особистості: творчу та пасивну, яка залежить від особистісного налаштування суб'єкта соціальних відносин взаємодіяти з інформаційним контентом. Вона може мати реорганізуючий характер – зміна базової моделі світу, доповнюючий – інтеграція нових елементів у вже наявну модель світу, дериуючий – руйнування усталеної моделі світу й організація на її основі нової.

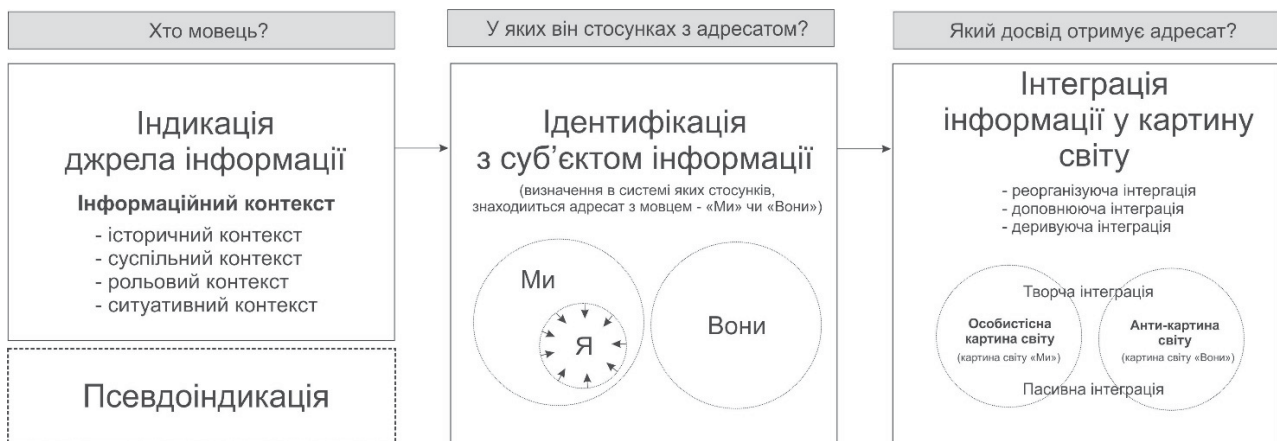

Рис.1. Модель формування картини світу в інформаційному середовищі

Картина світу особистості формується на основі тієї інформації, яку вона отримує із зовнішнього середовища в процесі соціалізації та налагодження взаємовідносин з іншими суб'єктами. Завдяки включенню особистості в повноцінну систему міжособистісної комунікації, до якої ми відносимо обмін інформацією на міжособистісному рівні в процесі спілкування та долучення до інформаційних джерел, які створювалися не одним поколінням, відбувається поступове формування цілісної картини світу, складність якої залежить від того, наскільки глибоко вона інтегрована в систему суспільної комунікації. Рівень суспільної інтегрованості залежить від кількох чинників: по-перше – це загальний культурний потенціал соціального середовища та рівень його технологічного розвитку; по-друге – це складність завдань, які розв'язує суб'єкт соціальних відносин у процесі життєдіяльності, та необхідність використовувати і продукувати інформацію різного рівня складності (ми може виокремити певний тип інформаційно залежних осіб через їхню професійну або іншу соціально корисну діяльність); по-третє, мотиваційний потенціал особистості та рівень пізнавального інтересу, який можна деякою мірою окреслити як природне бажання індивіда отримувати інформацію про навколишнє середовище та розуміти закони його функціонування.

Висновки. Глобалізація як соціокультурний процес суспільної інтеграції й удосконалення інформаційно-комунікативної мережі привела до включення пересічної особистості в загально-світовий інформаційний контекст. Це розширило культурні можливості реконструювання зовнішньої об'єктивної дійсності та привело до збагачення світосприйняття елементами, які не входили в безпосереднє сенсорне поле людини. Основою індивідуальної картини світу особистості в інформаційному суспільстві є досвід колективного суб'єкта соціальних відносин: знання, які не належать особистості, проте імплементовані в її повсякденній життєдіяльності.

Література:

1. Бек У. Что такое глобализация? М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
2. Бекон Ф. Новая Атлантида / Сочинения: в двух томах / Ф. Бекон. Т. 2. М., 1978. С. 485–518.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М., 2004. 944 с.
4. Беллами Е. Будущий век. Пер. с англ. Л. Гей. СПб.: Издательство А.С. Суворина, 1891. 334 с.
5. Бжежинский З. Великая шахматная доска. М.: Междунар. отношения, 1998. 128 с.
6. Вебер М. Социология. Загальноісторичні аналізи. Політика. К.: Основи, 1998. 534 с.
7. Вернадский В. Научная мысль как планетное явление / отв. ред. А. Яншин. М.: Наука, 1991. 437 с.
8. Вернадский В. Несколько слов о ноосфере. Успехи современной биологии. 1944. № 18(2). С. 113–120
9. Вернадский В. Философские мысли натуралиста: сборник к 125-летию со дня рождения. М.: Наука, 1988. 519 с.
10. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства: зб. ст. / під редакцією Варта ван Стінбергена. К., 2005. С. 49–70.
11. Друкер П. Энциклопедия менеджмента: весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет. Пер. сангл. О. Пелявского. М.; СПб.; К.: Издательский дом «Вильямс», 2004. 421 с.
12. Иноземцев В. За пределами экономического общества: постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. М., 1998. 640 с.
13. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: учебн. пособие для студентов вузов. М.: Логос, 2000. 304 с.
14. Кириченко В. Психологические особенности формирования картины мира в современном информационном обществе. GESJ: Education Science and Psychology. 2017. № 2 (44). С. 7–13.
15. Левченко Л., Яроцький Л. Філософські основи інформації. Житомир: Полісся, 2007. 176 с.
16. Липпман У. Общественное мнение. Пер. с англ. Т. Барчуновой. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
17. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. 462 с.
18. Тоффлер Э. Третья волна. М.: ООО «Фирма «Издательство «АСТ»», 2004. 783 с.
19. Тоффлер Э. Шок будущего. Пер. с англ. М.: «Издательство «АСТ»», 2002. 557 с.
20. Шкловский И. Вселенная, жизнь, разум / под ред. Н. Кардашева, В. Мороза. 6-е изд., доп. М., 1987. 320 с.
21. Шпенглер О. Закат Европы. М.: Мысль, 1998. 667 с.
22. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. London: Routledge, 1994. 359 p.

Кириченко В. В. Информационное общество: эволюция явления и глобализационная трансформация общественного мировосприятия

В статье раскрывается суть понятия информационное общество и его научно-методологическая эволюция. Анализируются работы авторов из разных областей знаний, раскрывающих механизмы появления нового типа общественных отношений, показывающих закономерности его функционирования, определяющих роль информации в процессе социального взаимодействия. Также обращается внимание на глобализацию как один из основных факторов появления информационного общества, указывается на основные проблемы глобализации: критическое увеличение знаний, массовую публичность и включение личности в чужой для нее информационный контекст. В статье осуществляется теоретический анализ проблемы возникновения информационного общества в контексте общемировой глобализации. Проводится анализ основных первоисточников по данной проблеме, определяются центральные идеи, которые лежат в основе личностного мировосприятия человека в информационном обществе.

Ключевые слова: информационное общество, социальный опыт, глобализация, личностное мировосприятие, картина мира.

Kyrychenko V. V. Information society: the evolution of the phenomenon and the global transformation the public perception of the world

The article reveals the essence of the concept of the information society and its scientific and methodological evolution. The work of authors from different fields of knowledge, revealing the mechanisms of the emergence of a new type of social relations, reveals the patterns of its functioning, determines the role of information in the process of social interaction. Attention is also drawn to globalization as one of the main factors of the emergence of the information society, it points to the main problems of globalization: a critical increase in knowledge, mass publicity and inclusion of the individual in an information context that is alien to him. The article deals with the theoretical analysis of the problem of the emergence of the information society in the context of global globalization. The analysis of the main sources on this problem is conducted and the central ideas that form the basis of the person's personal worldview in the information society are determined. Since the beginning of the 20-th century, the problem of social change under the influence of globalization begins to rise, in particular, the bulk of the research and theoretical generalizations relates to the problem of psychological readiness for life in the information world. The emergence of the information society is the beginning of a distinct domination of the so-called fourth sector of the economy after industry, agriculture and services. The world view of personality is formed on the basis of the information that it receives from the external environment in the process of socialization and the establishment of relationships with other actors. Due to the inclusion of the individual in a complete system of interpersonal communication, which we refer to as the exchange of information on the interpersonal level in the process of communication and the addition to information sources that have been formed not by one generation, there is a gradual formation of a coherent picture of the world, the complexity of which depends on how deeply it integrated into the system of public communication.

Key words: information society, social experience, globalization, personal worldview, world view.